

Prikaz komunističkog pokreta u „Istoriji Jugoslavije”

Četvrti dio »Istorije Jugoslavije«, pod naslovom »Putevi ujedinjavanja i borba za socijalnu revoluciju«, odnosi se na razdoblje od sloma osmanlijske vladavine do pobjede socijalističke revolucije. U poglavljima: Poslednji dani Austro-Ugarske, Nova država u međunarodnim odnosima, Ekonomika Kraljevine Jugoslavije, Jugoslavija između centralizma i federalizma, Obrazovanje i kulturna kretanja, te u uvodnim i zaključnim razmatranjima, nailazimo i na podatke o radničkom pokretu, odnosno o KPJ. Čitajući odlomke u kojima je autor Vladimir Dedijer prikazao komunistički pokret u Jugoslaviji samo po sebi postavlja nam se jedno, osnovno pitanje: koliko je autor toga dijela »Istorije Jugoslavije« odgovorio na postavljeni zadatak koji su sva četiri autora zajednički, u kratkoj uvodnoj riječi, formulirala ovako: »Cilj je bio da se, u sklopu opšteevropskog razvitka, naglase oni elementi i prikažu *one pojave koje nose epohu ili ostavljaju vidljiv trag u potonjem razvoju*« (kurz. S.K.O.). Knjiga je na zahtjev izdavača pisana za našeg i inozemnog čitaoca tako da bude znanstvena i popularna, potpuna, iako obimom ograničena, s uvidnom u privredne, društvene, političke i kulturne procese »kroz koje su u prošlosti prolazili narodi Jugoslavije i koji su, u sklopu međunarodnih zbivanja, doveli do socijalističke revolucije i izgrađivanja osnova novoga društvenog i političkog uređenja«. Autori su, prema dotadašnjim sklonostima i bavljenju pojedinim razdobljima iz prošlosti Jugoslavije, podijelili posao, odredivši obim, karakter, tematiku, opću koncepciju i metodologiju knjige. Upozorili su i na nedostatke koje njihovi tekstovi — po njihovu mišljenju — ma koliko težili ka cjelovitom prikazu, moraju imati, zbog neproučenosti izvjesnih problema i epoha, te »zbog individualnih shvatanja o tome šta čini okosnicu pojedinih razdoblja u istoriji Jugoslavije i šta u njima ima presudnu ulogu«. Dodali su i to da im obim knjige nije dozvolio da govore »o svim pojavama, da se *po bilo kakvom ključu izlažu*« (kurz. S.K.O.) raznovrsni tokovi razvitka (privreda, društvo, politika, kultura) i ideo pojedinih naroda u njima«.

Čini se da je najprikladnije vidjeti koliko je o komunističkom pokretu rečeno u četvrtom dijelu »Istorije Jugoslavije«, kako je to rečeno, i zatim preći na općenitije primjedbe.

U poglavlju »Poslednji dani Austro-Ugarske« spominje se utjecaj oktobarske revolucije u jugoslavenskim zemljama (pobune mornara, vojnika, zeleni kader, nemiri na selu, štrajkovi), te sudionici oktobarske revolucije iz jugoslavenskih zemalja koji su se borili u sovjetskoj armiji. U poglavlju »Nova država u međunarodnim odnosima« naći ćemo podatak koji se odnosi na radnički pokret. Spominje se generalni štrajk solidarnosti sa sovjetskim republikama u Rusiji i Mađarskoj koji su u Jugo-

slaviji 20. i 21. srpnja organizirali Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista) i Centralno radničko sindikalno vijeće (u knjizi navedeno bez »Jugoslavije«, što je dio naziva). Na tome mjestu prvi put se spominje SRPJ/k s točnim nazivom, što kasnije nije slučaj. U poglavlju »Ekonomika Kraljevine Jugoslavije« spominju se klasni sukobi — navedeni su na neki štrajkovi iz 1918, 1919. i 1920. godine npr. generalni štrajk željezničara i generalni štrajk solidarnosti s njima, rudarski štrajkovi u Sloveniji i Bosni, posebno događaji u Husinu. Ima podataka o položaju radništva i položaju seljaštva, odnosima na selu i agrarnoj reformi. Poglavlje »Jugoslavija između centralizma i federamizma« sadrži najviše — iako premalo — podataka o komunističkom pokretu. O KPJ se govori u vezi s izborima za Ustavotvornu skupštinu na kojima je dobila 59 mandata (koristila je 58), zatim se spominje kongres u Beogradu na kojem je u travnju 1919. osnovana SRPJ/k o kojoj se kaže da je stajala na revolucionarnim pozicijama i pridružila se Trećoj internacionali. Spominje se i uspjeh KPJ na općinskim izborima, zatim Drugi kongres Partije u Vukovaru, ponovo uspjeh KPJ na skupštinskim izborima kad je već bila treća politička partija po snazi u Konstituenti. Govori se o Obznani i Zakonu o zaštiti države i da je Obznanu vlada proglasila bojeći se uspjeha komunista na izborima. Navodi se i podatak o proširenju progona na sindikate, protest komunističkih poslanika u Ustavotvornoj skupštini protiv »ovih mera« i njihov zahtjev da novi ustav proglasi sovjetsku republiku. Govori se o atentatu Spasoja Stejića na regenta Aleksandra, a o Vidovdanskom procesu kao o policijskoj provokaciji kojom je »rukovodstvo CKKPJ« optuženo da je organiziralo atentat. Za atentat Alije Alijagića na ministra Draškovića kaže se da je rezultat gledanja jednog krila mladih komunista koje je smatralo da se atentatima treba boriti protiv režimskog terora. Prvi sljedeći podatak o komunističkom pokretu odnosi se na njihova stanovišta prema nacionalnom pitanju i da se tek Treći kongres KPJ 1926. godine »izjasnio protiv unitarizma a za pravo naroda Jugoslavije na ravnopravnost«. KPJ se zatim spominje u vezi s diktaturom 1929. godine, navode se podaci o ubijenim rukovodiocima KPJ i SKOJ-a (ovdje se SKOJ spominje prvi put), te o broju komunističkih grupa koje su u 1932. godini izvedene pred Državni sud za zaštitu države. Tek pri kraju poglavlja nalazimo opet podatke o radničkom, odnosno komunističkom pokretu — spominje se pojačani teror režima nad radničkom klasom i radnim masama, zabrana klasnih sindikata, internacija komunista u koncentracione logore, demonstracije iz prosinca 1939. u Beogradu. O KPJ kaže se da je »uoči drugog svjetskog rata (...) posle teških udara uspela da konsoliduje svoje redove«. Govori se o opasnosti da Moskva raspusti KPJ, o tome da je više od 800 jugoslavenskih komunista stradalo u čistkama, uz komentar da su tome doprinijele i »frakcionaške borbe među Jugoslavenima« (što je prvi spomen frakcija i frakcijskih borbi), koji su se međusobno denuncirali sovjetskoj tajnoj policiji. Spomenut je prelazak novog rukovodstva KPJ u zemlju na čelu s Josipom Brozom Titom kojeg je Kominternu postavila za generalnog sekretara. Zatim se spominje osamostaljenje Partije, širenje njenog utjecaja i financijska samostalnost. O Petoj zemaljskoj konferenciji autor kaže da je ta ilegalna konferencija imala povijesno značenje za strategiju i taktiku KPJ

u važnim događajima koji su bili na pomolu. Uz novi CK KPJ, izabran na Petoj konferenciji, poimence su nabrojani članovi Politbiroa CK KPJ. Navedeni su i podaci o porastu partijskog članstva: KPJ oko 9000 članova a SKOJ 30.000 članova.

Podaci koji se odnose na radnički i komunistički pokret nabrojani su zato da bismo dobili uvid u to kako je i koliko autor (u smislu pristupa i metodologije) prikazao jednu od najznačajnijih komponenti novije jugoslavenske povijesti. Uz to je potrebno vidjeti jesu li svi podaci i ocjene (ukoliko ih ima, jer preteže čista faktografija) točni. Kada se govori o utjecaju ruske revolucije iz 1917. godine na zbivanja u jugoslavenskim zemljama, kaže se da je bio dubok. Tu je riječ o februarskoj revoluciji, a nešto dalje, u odlomku o oktobarskoj revoluciji, rečeno je da je bio još dublji. Iako zbog skućenog prostora sadržaj treba izložiti što sažetije, sintetično, mislim da drugačiji prikaz utjecaja ruskih revolucija ne bi morao biti opsežniji ali bi svakako morao precizno odrediti na koga su u nas utjecale ruske revolucije. I je li utjecaj oktobarske revolucije bio samo »dublji« od onoga februarske ili je svaka od te dvije revolucije drugačije utjecala na pojedine društvene klase i slojeve. Dok je februarska revolucija utjecala i na buržoaziju, pogotovu onu u jugoslavenskim zemljama Austro-Ugarske, svojim proklamiranjem prava na samoodređenje (značajan trag taj je utjecaj ostavio i na radničkim pokretima), dotle je u povodu oktobarske revolucije došlo do oštrog diferenciranja za i protiv nje. Tu su revoluciju osuđivale i odricale je se i desno orijentirane struje radničkih pokreta, a pozdravljale je i slijedile one struje koje su kasnije postale osnovica naše Komunističke partije. Već je rečeno da su radnički pokret, odnosno KPJ prikazani su u poglavlju »Jugoslavija između centralizma i federalizma« samo u najosnovnijim linijama, i to faktografski a ništa se ne govori o svim onim složenim procesima kroz koje je komunistički pokret prolazio u svom unutrašnjem razvoju i o njegovom mjestu u društvenim tokovima. Kada je riječ o Kongresu ujedinjenja na kojem je osnovana SRPJ(k) nije samo naziv pogrešno naveden ispuštanjem dodatka »komunista« koji se u imenu nalazio u zagradi. Nema nikakvog, ma i najosnovnijeg prikaza onih procesa koji su se odvijali u radničkim pokretima jugoslavenskih zemalja uoči toga kongresa, diferencijacija na različite struje u pogledu idejno-teorijske, programske orijentacije i u gledištima na probleme organizacije, te društvenih zadaća buduće zajedničke stranke. U vezi s Drugim kongresom u Vukovaru spomenute su samo najosnovnije činjenice, i to tako da se čini kao da su se samo Dragiša Lapčević i Živko Topalović izjasnili protiv novoga programa i ostali u manjini. Potpuniji prikaz zbivanja u vezi s procesom u toku kojega je izgrađivana Komunistička partija Jugoslavije ne bi morao oduzeti mnogo više prostora, ali bi barem objasnio čitaocu da se radilo o dugotrajnim teoretskim diskusijama, uoči i na samom kongresu, o daljnjem jasnijem komunističkom određenju Partije u pogledu partijskog programa i novoj etapi u procesu izgradnje komunističkih oblika organizacije. Dragiša Lapčević i Živko Topalović zastupali su gledišta određenih struja kojih je bilo više, jer su upravo na tom kongresu od komunističkog pokreta otpali centristi. Još jedna, zaista usputna, primjedba — KPJ u tom razdoblju nije imala samo dva sekretara, već i dva predsjednika. U sažetom prikazu događaja u vezi

s Obznanom i Zakonom o zaštiti države ne vidi se da je između jednog i drugog događaja prošlo osam mjeseci i da je Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi ozakonio i pooštrio odredbe Obznanе; nije rečeno da je takav zakon duže pripreman a za njegovo donošenje iskorišteno antikomunističko raspoloženje javnosti zbog atentata »Crvene pravde«. Kada je riječ o atentatima, neophodno je objasniti da su Stejićev i Alijagićev atentat povezani (Stejić nije bio samo dobrovoljac u prvom svjetskom ratu već je u Sovjetskoj Rusiji postao i boljševik), da je postojala struja unutar KPJ i SKOJ-a sklona avangardizmu a osnovicu su joj činili mladi komunisti i dio komunista povratnika iz Sovjetske Rusije koji su ilegalno djelovali u Savezu pelagićevaca i nakon osnutka legalne stranke — SRPJ(k). Rukovodstvo KPJ bilo je protiv atentata kao metoda borbe ali je znalo za tu struju i njene sklonosti i nastojalo ih je spriječiti. Nije točno da se tek Treći kongres KPJ 1926. godine izjasnio protiv unitarizma i za pravo jugoslavenskih naroda na ravnopravnost. U toku dugog procesa sazrijevanja ispravnih gledišta na nacionalno pitanje u KPJ i prenošenja tih gledišta u programske dokumente, već je 1923. u javnoj diskusiji o nacionalnom pitanju vođenoj u glasilima Nezavisne radničke partije Jugoslavije (NRPJ) i u siječnju 1924. godine na Trećoj zemaljskoj konferenciji KPJ prihvaćeno u osnovi ispravno gledište na nacionalno pitanje. Priznato je pravo na samoodređenje do otcjepljenja i stvaranje jugoslavenske federacije, tada još samo za tri nacije — Slovence, Srbe i Hrvate. U vezi s uvođenjem diktature 1929. godine iznesene su samo gole činjenice o terorizmu nad KPJ i SKOJ-em a nema ni jedne riječi o odnosu KPJ prema diktaturi, o njenoj ocjeni, datoj pod utjecajem programa Komunističke internacionale, da su stvoreni uvjeti za revolucionarnu promjenu društvenih odnosa, što ju je također stajalo gubitka najboljih kadrova koji su izginuli u oružanim sukobima s policijom. Kako razdoblje uoči drugoga svjetskog rata nije predmet moga neposrednog istraživanja ograničila bih se na jednu primjedbu. Kada se spominje frakcionaška djelatnost jugoslavenskih komunistu u SSSR-u, čitalac će steći dojam da tih borbi prije nije bilo i da su specifičnost samo toga razdoblja. A poznato je koliko su značenje imale frakcijske borbe za razvoj KPJ i kako je žilava i teška bila borba za antifrakcijsku liniju.

Pri razmatranju kako je u »Istoriji Jugoslavije« prikazan radnički, odnosno komunistički pokret — a zapravo su izneseni isprekidano tek najosnovniji podaci o KPJ — privlače pažnju uvodna i zaključna razmatranja četvrtog dijela koji ima veoma značajan naslov »Putevi ujedinjavanja i borba za socijalnu revoluciju«. Takav naslov navodi na očekivanje da će biti prikazani oni povijesni procesi i tokovi koji su doveli do socijalističke revolucije i stvaranja jugoslavenske socijalističke federacije. Oni povijesni tokovi koji su jugoslavenske narode doveli u položaj da brane goli opstanak i idu u socijalnu revoluciju. No, ta se pretpostavka čitaoca ne ostvaruje jer je sadržaj izložen tako da ne pokazuje te povijesno značajne procese. U kratkom uvodu četvrtog dijela »Istorije Jugoslavije« autor V. Dedijer označio je socijalističku revoluciju kao »pokret otpora koji je imao i socijalne ciljeve«. To je veoma uska for-

mulacija kao supstancija za sadržaj socijalističke revolucije i u neskladu je s glavnim naslovom u kojem je riječ o socijalnoj revoluciji, koja očito označava dugotrajni proces revolucionarnoga društvenog preobražaja. Zar se ne čini posve prirodnim da su novi organi vlasti, koji su stvoreni u revoluciji, »u unutrašnjoj politici imali antikapitalističko obeležje a u spoljnoj antiimperijalističko« i da je nova država organizirana na federativnoj osnovi s ustavnim garancijama prava svih jugoslavenskih naroda, ako su rezultat revolucije? Pa nastali su u procesu revolucije i ostvarenje su osnovnog programa komunističkog pokreta u Jugoslaviji — rušenje kapitalističkih društvenih odnosa revolucionarnim putem, ostvarenje nacionalnih prava samoodređenjem i zajedništvom jugoslavenskih naroda u socijalističkoj federaciji! No posve je neobično ako su takvi rezultati proizašli iz pokreta koji, prema oblicima u kojima se javljao, nije išao za rušenjem postojećih društvenih odnosa, a ako je već išao onda je riječ o revoluciji i nepotrebno je zamagljivati je pojmom — nekog pokreta otpora koji ima i socijalne ciljeve.

U zaključnim razmatranjima, pod naslovom »Istorijsko značenje jugoslavenske revolucije« ima zanimljivih autorovih razmišljanja (usporedbe jugoslavenske revolucije s ruskom i kineskom) i za historičare koji se bave istraživanjem povijesti komunističkog pokreta u međuratnom razdoblju. Vladimir Dedijer upotrebljava tri temeljna termina sadržaj kojih je socijalistička revolucija u Jugoslaviji ali ih ne stavlja u nikakav međusobni odnos, pa tako jako zbunjuje čitaoca. U uvodnom dijelu rabi samo termin pokret otpora a u zaključnim razmatranjima — jugoslavenski pokret otpora, narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji, jugoslavenska revolucija. Zadržat ću se na usporedbama ruske i jugoslavenske revolucije. Te su usporedbe zanimljive, no ipak ostaje nejasno kako to autor misli da između dviju revolucija nema razlika u pogledu osnovnog sadržaja (svrgavanje »jedne eksploatatorske klase« i dolazak »eksploatiranih masa na vlast«). Ako je riječ o dvije proleterske revolucije, o dvije revolucije uopće, onda je ipak posve razumljivo da im je osnovni sadržaj jednak, jer svrgavanje klase eksploatatora i dolazak na vlast klase eksploatiranih osnovni je sadržaj i smisao svih socijalnih revolucija u povijesti čovječanstva. Neprihvatljivo je autorovo gledište o ruskoj revoluciji kao »više doktrinarnoj« a jugoslavenskoj kao »više pragmatičnoj« i da su ruski revolucionari »skoro pola veka diskutovali u kakvim će formama revolucija doći«. Mislim da nikako ne bismo smjeli zaboraviti da je proleterska revolucija u Rusiji dugo pripremana, obavljen golem posao i u idejnoj sferi, i u sferi teorije, i u sferi organizacije — izgradnjom novog tipa radničke stranke, komunističke partije. To je zajednička baština komunističkog pokreta, na toj su se podlozi stvarale komunističke partije u svijetu, pa i naša KPJ. Na tim temeljima započeo je dugi i mukotrpan proces izgradnje naše Komunističke partije u onaj subjektivni faktor koji će činiti udarnu jezgru u ostvarenju povijesnog zadatka radničke klase — revolucionarne promjene društvenih odnosa. Općim primjedbama pokušajmo na kraju potražiti odgovor na pitanje je li u četvrtom dijelu »Istorije Jugoslavije« — s gledišta proučavanja radničkog, odnosno komunističkog pokreta — ostvaren program zacrtan

u uvodnoj riječi. Prva opća primjedba odnosi se na kompoziciju. Podaci o radničkom pokretu, o KPJ, razbacani su u raznim poglavljima pa o generalnom štrajku solidarnosti sa sovjetskim republikama iz 1919. godine koji je organizirala SRPJ(k) nalazimo podatke prije njena osnivanja — jer su u poglavlju »Nova država u međunarodnim odnosima« — a o Partiji se govori u poglavlju o »Jugoslaviji između centralizma i federalizma«. Iako prikaz povijesti KPJ, komunističkog pokreta, nije moguć bez makar i najosnovnijeg osvrta na ostale struje u radničkom pokretu i njihovu sudbinu, ipak o tome nećemo naći ništa. Uzmimo kao primjer već spomenuti povijesno veoma značajan proces u toku kojeg je stvarana naša Komunistička partija. Bez prikaza svih komponenata čini se kao da je održavanje Kongresa ujedinjenja u Beogradu bilo posve jednostavno i lako, a zapravo je to početak završnice idejnih i organizacionih diferenciranja u dotada jedinstvenim socijalističkim pokretima i organizacijama. O SKOJ-u ćemo nešto saznati tek u vezi sa žrtvama šestojanuarske diktature, a nećemo naći ništa o tako značajnom problemu kao što je uključivanje mladih u komunistički pokret. Pri tome je ipak najvažnije podsjetiti na to da historiografija radničkog pokreta u nas, njeni rezultati, stupanj istraženosti te komponente nacionalne povijesti pružaju danas mogućnost za ozbiljan pristup, za sintezu. Prikaz te komponente u »Istoriji Jugoslavije« — ako tako uopće možemo nazvati tek fragmentarno iznesen dio osnovne faktografije — stoga je veliki korak unazad u odnosu na dosadašnje rezultate i zapravo njihovo ignoriranje. Iako je u uvodu rečeno da će biti naglašeni oni elementi i prikazane one pojave koje nose epohu i ostavljaju vidljiv trag u potonjem razvoju, jedan od najznačajnijih procesa koji i danas nosi epohu — proces razvoja i izgradnje komunističkog pokreta u temeljnu društvenu snagu — nećemo naći na stranicama »Istorije Jugoslavije«. Spomenula bih još nešto što se samo na prvi pogled čini kao terminološko pitanje, a zapravo stvara zbrku i uzrokuje zabunu kod čitalaca. Riječ je o tome na što nailazimo u pojedinim dijelovima »Istorije Jugoslavije«, kada se govori o Hrvatskoj. Nekad se ispravno nabrajaju nazivi njenih povijesnih zemalja a nekad se opet piše — Hrvatska sa Slavonijom, Hrvatska — Slavonija i Dalmacija, dok se negdje opet uz Hrvatsku izdvojeno spominje samo Dalmacija. Posve sam sigurna da se suvremeni, osobito mladi čitalac, koji nema stručno obrazovanje povjesničara, neće lako snaći u svim tim krunovinama, kraljevinama i pokrajinama. Ali sam isto tako sigurna da u njegovoj svijesti pojam Hrvatska, danas, gotovo trideset godina poslije pobjede socijalističke revolucije — obuhvata današnju, Socijalističku Republiku Hrvatsku. A ta je i takva Hrvatska ne samo rezultat povijesnih težnji hrvatskog naroda, već i njegove borbe za revolucionarni preobražaj društvenih odnosa vođene zajedno sa svim ostalim narodima i narodnostima u Hrvatskoj i u Jugoslaviji kao cjelini. U nju su se slile povijesne hrvatske zemlje, pa i Dalmacija, i zaista bi bilo vrijeme da prestanemo s tom terminološkom zbrkom, i, ako spomenemo neku povijesnu pokrajinu, spomenimo s pravim nazivom i ostale, a ako spominjemo Hrvatsku onda tom pojmu kao sadržaj dajmo njegovo današnje shvaćanje.

Na kraju svoga priloga diskusiji s »Istoriji Jugoslavije« željela bih reći da je svaki dio te knjige sinteza ili pokušaj sinteze svoga autora, da se ne vidi zajednička nit koja bi sve to povezala u cjelinu. I da se tokovi razvitka i udio pojedinih naroda u njima ne mogu izlagati po nikakvom *ključu*. Jedini je »ključ«, koji tu može vrijediti, dosljedno prikazivanje onih procesa u povijesti jugoslavenskih naroda koji su značajni za opće povijesne tokove, što, kako bi rekli autori »Istorije Jugoslavije«, nose epohu. Osobito kada je riječ o prikazu komunističkog pokreta, onda je to povijesni subjekt koji i te kako nosi epohu. Na žalost, kako je prikazan u »Istoriji Jugoslavije«, kao gotovo efemerna pojava izložena u fragmentima, ne može se steći taj dojam. Ne vidi se kako je taj pokret izrastao u povijesnu silu, u povijesni subjekt koji je nosio revolucionarni preobražaj društva i koji ga i danas nosi.